

ÍZLÉSEK ÉS POFONOK

SZÉCSÉNYI ENDRE

David Hume:

Összes esszéi I.

Ford.: Takács Péter

Jegyz.: Kontler László és Takács Péter

(Mesteriskola) Atlantisz-Medvetánc Kiadó,

Budapest, 1992.

298 old., 295 Ft

AXVIII. század filozófiai, morálfilozófiai, kritikai-esztétikai gondolkodása az utóbbi évtizedekben egyre inkább a figyelem középpontjába került. A XIX. század, a romantika iránti érdeklődést fokozatosan váltotta fel az addig csak „előzménynek” tekintett másfél évszázad behatóbb vizsgálata és újra- meg újraértelmezése. Az Atlantisz-Medvetánc Kiadó a magyar könyvkiadás számos adósságának törlesztése mellett (Simmel-, Buber-, Wittgenstein-kötetek) az „Ész Századához” kapcsolódó alapkönyvek megjelenését is vállalta. Adorno-Horkheimer radikális felvilágosodás-kritikája nyitotta a sort, majd Edmund Burke reflexiói következtek a francia forradalomról, Ludassy Mária *Téveszméink eredete* című tanulmánygyűjteménye, valamint *Az angolszász liberalizmus klasszikusai* két kötete látott már napvilágot. S két és fél évszázad elteltével immár magyarul is olvashatjuk a XVIII. század talán legizgalmasabb filozófusa esszéinek első felét is. Hume életében jószerevével csak e művei arattak elismerést, ellentétben nagyobb értekezéseivel, amelyek meglehetősen értetlenségbe ütköztek vagy visszhangtalanul maradtak. Pedig Hume a goromba és korlátolt kritikát, a „vakbuzgók zúgolódását” is kitüntetőbbnek tekintette az elhallgatásnál.¹

A politikai tárgyú esszéi az ismertebbek; Hume konzervativizmusának jellemzősekor szokás hivatkozni rájuk. Hume-ban sok szempontból Burke „abszolút” és „organikus” tradicionalizmusának előkészítőjét láthatjuk, mint aki valahol félúton van Bolingbroke első vikomtja és a Nagy Forradalom kritikusai között. Szerinte ugyanis a társadalmi, politikai intézményeket a természetes jogok doktrínájához hasonlóan nem lehet racionálisan megítélni, felülbírálni, „átértékelni”, hiszen nem észelvű levezetések, hanem történelmi, helyi, véletlenszerű tényezők összjátékának eredményei. Sohasem az állami be rendezkedés, az uralkodó (réteg) legitimitása politi-

kai diszkusszióinak fő tárgya, sokkal inkább a jól-, rosszul működés „funkcionalizmusa”, a társadalmi hasznosság mértéke. „Mindenkinek tudja, hogy a társadalom fennmaradásához rendre és békére van szükség, s hogy a béke és a rend fenntartása szempontjából az igazságosság mily nélkülözhetetlen.” (47. old.) Ezt a „mesterséges igazságot” pedig csakis egy előjárói hatalom szavatolhatja. Persze ez a hatalom nem hobbesi értelemben veendő, nem a „minden jobb, mint az általános anarchia” elvéről van szó, aminek pozitív törvényei megfellebbezhetetlenek, mivel az igazságot konstituálják. De az igazságtalan hatalom, a gyalázatos törvények, a felháborító intézkedések ellen nem is metafizikai elvek, „természetes jogok”, történelmi precedensek alapján lázadhatunk, hanem pusztán a zsarnokság, az önkény békés és nyugodt életfeltételek megteremtésére való képtelensége láttán. Ítéleteink, melyekkel az engedelmesség és a lázadás tette között (is) döntünk, sokban hasonlítanak az izlésítéletekhez. Persze ha lehet, üdvös elfogadjunk a fennálló rendet, s bízhatunk a hatalom

1 ■ Vö. *Saját életem* 11-18. old. A nagy sikert arató *Dialogues concerning Natural Religion* pedig csak halála után jelent meg.

2 ■ Itt a *criticismről* van szó, melynek nem adható igazán jó fordítása, hiszen nem a Baumgarten-féle esztétika, nem is a szigorúan a művekre koncentrááló műkritika vagy műbírálat (vagy ezek keveréke) értendő rajta, hanem az emberi természetnek egy önálló „nézőpontja”, „érzékenysége” stb., amellyel a dolgok meghatározott (de igen nagy) köréről (érték)ítéleteket vagyunk képesek alkotni.

3 ■ Az *On the Refinement in the Arts* és az *Of Essay Writing* című esszék, amelyek nyilvánvalóan a következő kötetben fognak megjelenni, tartozhatnak még szorosan ide. (Számos irodalmi, művészeti, izléssel kapcsolatos észrevétele van még egyéb esszéiben is.)

4 ■ Gondolat, Bp., 1976.

5 ■ Az *Értekezés* III. könyvének kívül a *Tanulmány az emberi értelemről* (Magyar Helikon, Bp., 1973) és az *Enquiry concerning the Principles of Morals* (1752) bizonyos részletei sorolhatók ide.

6 ■ A német idealizmus legrégebbi rendszerprogramja. Közli: Zoltai Dénes: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1985. 3-4. szám, 812. old.

7 ■ Edward Young: *Conjectures on Original Composition*. (1759)

8 ■ Edmund Burke: *A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*. (1757)

9 ■ Kétségtelen, hogy a XVIII. század második felében létrejövő, elsősorban az irodalomra összpontosító brit kritikaelméletek már meglehetősen érdektelenné, legfeljebb kurióznak tűnnek a németországi fejlemények felől nézve; s inkább csak egyes vizuális művészetekkel kapcsolatos traktátusok, mint William Gilpin festőiség-fogalma (*On Picturesque Travel*, 1792), Uvedale Price, Richard Payne Knight vagy éppen William Blake elméleti művei számíthatnak érdeklődésre.

10 ■ John William Hey Atkins: *English Literary Criticism. 17th and 18th Centuries*. Methuen & Co., London, 1951. 326. old.

bölcsességében, hátha magáévá tesz olyan megfigyelést is, „hogyan az embereket minden szempontból jobb értelmes lényekként irányítani, mint oktalan állatokként vezetni”. (248. old.)

Az ember elidegeníthetetlen természetes jogainak deklarálása mely számos fejlettnak mondható alkotmány alapja Hume felfogásában semmivel nem bizonyítható előfeltevés-rendszeren nyugszik. A tapasztalat – mondja –, sokkal inkább az emberek engedelmségre való hajlamáról tájékoztat, mintsem feneketlen szabadságvágyukról. A megfigyelések relativizmusára, a tapasztalatok esetlegességére vonatkozó ellenérvre pedig nyugodtan válaszolhatná azt, hogy a metafizikai fundamentumok nem vonatkoznak a valóságra, „önkéntesek”. Az „el-even” és közös tapasztalatot negligáló bármifajta próbálkozás ellenben legalább akkora „általánosérvenyűséggel” és heveséggel utasítatik el, mint az az állítás, „hogyan Ogilby vagy Bunyan ugyanolyan zseniális és választékos, mint Milton vagy Addison”. (226. old.) A probléma tehát inkább az, hol keresendők az általános tapasztalat, a közös érzék (a *sensus communis*) szabályai, amelyek a teljes viszonylagosság és esetlegesség ellenébe állíthatók. A szabályok és mértékek keresése (természetesen az „irodalmi tapasztalat” ürügyén) nagyrészt kitölti a korabeli kritikaelméleti traktátusokat,² vagyis azokat, melyeket visszamenőleg esztétikainak szokás nevezni.

A magyar kiadást nagy körültekintéssel és alapos-sággal szerkesztették. Egyrészt átvették a többé-kevésbé bevettnek mondható esszé-sorrendet, másrészt a számos szövegváltozatot is megőrzik (Hume ugyanis gyakorlatilag folyamatosan csiszolta az esszéit), s a kiadások feltüntetésével közlik a kötet végén. A sorrendből adódóan a filozófiai, politikai, történelmi (eset)tanulmányokon kívül immár majdnem az összes olyan Hume-szöveget is olvashatjuk magyarul, amelyek szerzőnk talán kevésbé ismert kritikaelméleti munkásságát alkotják.³ E recenzióban ezért a továbbiakban a hume-i „esztétika” néhány jellegzetes vonásának felvázolásával szeretnénk e kötetre felhívni a figyelmet.

A főmű, az *Értekezés az emberi természetről*⁴ az értelemről, a szenvedélyekről és az erkölcsökről szóló három könyvet tartalmazza – soha el nem készült negyedik könyve szolt volna a kritikaelméletéről, az ötödik pedig a politikáról (nagyreszt ezek elkészült darabjai alkotják a kétkötetes esszégyűjteményt). Nagyobb művekben elszórt megjegyzések⁵ és néhány esszé, ez minden, amire hagyatkozhatunk. A XVIII. század első fele Angliájának szülöttei, olyan koré, amelyben – e helyütt hadd legyünk kicsit hegeliánus-

sak – az „esztétika logosza” még éppen a brit szigeteken lakozott. A XVI. század végétől a XVII. század elejéig Itáliában honolt, majd a francia „doctrinè classique”-ben érezhette leginkább otthonosan magát; a XVII-XVIII. század fordulóján, főként Joseph Addison és Richard Steele működésében „átcsapott” a La Manche-on, hogy aztán az ötvenes években német földre érkezzen keresztapjához, Baumgartenhez; a század végére pedig a tübingeni szobatársak révén soha nem látott magasba szárnyaljon: „A filozófusnak ugyanannyi esztétikai erővel kell rendelkeznie, mint a költőnek. Betűragó filozófusaink esztétikai érzék nélküli emberek. A szellem filozófiája esztétikai filozófia.”⁶

Hume kritikai esszéi tehát Edward Young híres eredetiség-konceptiójával⁷ és Edmund Burke fenséges-elméletével⁸ közel egy időben születtek, s a szigetországi fejlődés „csúcsát” jelentik.⁹ Ami Hume gondolkodásában szokásos módon lazán az „esztétikához” köthető: az ízlésről vallott nézetei, a tragédia gyönyöréről, a művészet fejlődéséről alkotott elképzelései, szónoklattani, írástani és aktuális műkritikai tételei. Az irodalom iránti érdeklődése, élete „uralkodó szenvedélye”, nemcsak számos példájában és bíráló vagy dicséretes megjegyzésében jelenik meg, hanem abban is, hogy korai filozófiai fejtegetéseinek rendszerint csak irodalmi formáját változtatta, javította a későbbiekben.¹⁰ Ez leginkább az esszéformába öntést jelentette, ami azonban nem egyszerű „stiliztikai” probléma volt. Szerzőnk véleménye szerint korábban az iro-

dalmi, kulturális elit és az átlagemberek közti különbség lassacskán eltűnt: az előbbieket elméleti elmélyültsége és szigorú távolságtartása megszűnt, az utóbbiak viszont egyre szívesebben merítették társalgásuk témáit a könyvekből. Ezen újszerű szövegek¹¹ alkotja az esszé műfajának legjobb közönségét. De nem pusztán egy bizonyos irodalmi műfajra fogékonyabb publikum létrejöttéről van szó. Itt lehet-

David Hume művei magyarul:

VIZSGÁLÓDÁS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL [An Enquiry concerning Human Understanding]

Ford. és magyarázatokkal ellátta: Alexander Bernát. Franklin Társulat, Bp., 1882. 192 old. (Filozófiai írók tára, 3., jav. kiad.: 1906.)

KÖZGAZDASÁGI TANULMÁNYAI

Ford.: Körösi József, előszó: Kautz Gyula Pallas, Bp., 1886. (Nemzetgazdasági írók tára, 1.) 258 old.

TANULMÁNY AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL

[An Enquiry concerning Human Understanding] Ford.: Vámosi Pál, utószó: Szenczi Miklós. Magyar Helikon, [Bp.] 1973. 302 old.

ÉRTEKEZÉS AZ EMBERI

TERMÉSZETRŐL [A Treatise of Human Nature] Ford.: Bence György, utószó és jegyzetek: Ludassy Mária. Gondolat, Bp., 1976. (Etikai gondolkodók) 915 old.

AZ ÍZLÉS MÉRCÉJE [Of the Standard of Taste]

Ford.: Dragon Károly [részlet] Janus, IV. 1. (1987. ősz), 61-68. old.

A PÁRTOKRÓL [Of Parties in General;

Of the Coalition of Parties] Ford.: Takács Péter. Filozófiai Figyelő, XIII. (1991), 136-148. old.

DAVID HUME ÖSSZES ESSZÉI I.

Ford.: Takács Péter, jegyz.: Kontler László és Takács Péter (Mesteriskola) Atlantisz-Medvetánc, Bp., 1992.

jük magyarázatát annak a ténynek is, hogy miért lesz a korszak és Hume „esztétikai” gondolkodásának fundamentuma az ízléssel kapcsolatos problémák tárgyalása.

Az irodalmárok, szaktudósok tekintélyének csökkenése is jelzi a biztos, hagyományos kritikai elvek, mércék megingását, s felveti újbóli megalapozásuk szükségességét. A tét ugyanis nagy. Hiszen már nem akadémiai, egyetemi emberek, hivatásos kritikusok,

irodalmtudósok belügye az ízlés, a biztos, pontosan működő, a mások számára mintául szolgáló ítélerő¹², hanem erőteljes társadalmi jelentőséggel bír. Éppen a XVII. század vége és a XVIII. első fele az az időszak Angliában, amikor olyan jelentős társadalmi átrendeződések mennek végbe, melyek a kultúra addig észre nem vett vagy marginális területeit emelik ki s tesznek kérdésessé korábbi evidenciákat. Az ízlés, az új szabályok és életviteli elvek előtérbe kerülése rendszerint az abszolutizmus és a vele együtt járó nagy és pompázatos királyi udvartartások létrejöttével esik egybe. A királyi udvarok ráérő arisztokratái új életmódjuknak megfelelő önálló, „finom” életvitel kialakítására törekednek (egyéb gazdasági, politikai funkcióik híján). Descartes „ideiglenes etikája”, Baltasar Gracián „életbölcselete”, a konverzációs irodalom is erre az újonnan megnyitott „szociális világra” utal; mind azt jelzi, hogy a gondolkodás hagyományos formái nem képesek megnyugtatóan eligazítani többé, hiszen a korábbi metafizikai alapozottságú biztos elveik érvényüket veszítették.¹³ Az udvar vagy a város mint centrum kérdése először Angliában dől el ez utóbbi javára a XVII. század végén. London lesz a polgári nyilvánosság központja; ez váltja fel a királyi udvar reprezentatív nyilvánosságát (mely ráadásul itt sosem volt olyan erős, mint Franciaországban): az udvarban kialakult szellemes társalgásból élelméjű kritika, a csipős élcéből meggyőző érv, a finomkodásból, manirokból érzelmi-intellektuális érzékenység és igényesség lesz. A kávéházak, klubok, szalonok és a hozzájuk csatlakozó folyóirat-irodalom lesznek a legfontosabb színterek, s másféle életvitelt, attitűdöt, stílust hívnak életre. E társaságok lassan közvéleményt kezdenek alkotni, s nézeteik egyre inkább politikai hivatkozási alapul szolgálnak. Az eleinte kétségtelenül irodalmi, filozófiai indíttatású témákat az egyre határozottabb politikai kritika váltja fel. A hatalom részéről nem véletlenül merül fel az a vád már a XVII. század végén, hogy kávéházi beszélgetésekben nem szakértők szólnak bele kormányzati kérdésekbe, kritizálva az állam eljárásait. Politikai sikon a rendi gyűlés ekkoriban alakul át modern, a közvéleményre hivatkozó pártokból álló parlamentté.¹⁴ A nézetek ütköztetésének és a közös, elfogadott ítéletek kialakításának szükségessége így válik társadalmilag, politikailag relevánssá. A *mi értékes, mi nem?* kérdése folyamatos filozófiai, irodalmi, etikai és politikai disputáknak ad témát. Ebben a közegben kerülnek előtérbe a szabad ítéletalkotás a tekintély, a szakértelem és a laicitás dilemmái, az ízlés szabályozhatóságának, megvitathatóságának, pallérozhatóságának kérdései s természetesen az új, episztemológiai megalapozás igénye. Ahogy Francis Hutchesonnal az emberi szépérzék taglalása mintegy „bevezető lépcsője”, könnyebben és gyorsabban átlátható analógiája a morális érzék működésének, úgy az irodalmi ízlés is egyszerűbben megközelíthető, „didaktikusabb” etapja a *sensus communis*nak. Hume teljesen világossá teszi, hogy az

új társadalmi réteg kialakulását, egészséges fejlődését – a művelt (szellemi) arisztokráciának és az utca emberének (azaz a polgárságnak, a harmadik rendnek) a nivellálódása nyomán – szoros összefüggésben látja az ízlés alakulásával. Az új normát, az új ideált a klubok, kávéházak társalkodó emberei jelentik, akik meg vannak áldva „a gyönyör iránti ízléssel, az értelem könnyedebb és kellemesebb gyakorlatai, az emberi dolgokkal és a mindennapi élet kötelességeivel kapcsolatos józan meglátások, valamint a környezetüket alkotó egyes tárgyak tökéletességeinek és hibáinak megfigyelése iránti hajlammal. A gondolkodás ilyen tárgyai egyedüllet idején nem szolgáltatnak elégséges elfoglaltságot, inkább embertársaink társaságát (company) és a velük folytatott társalgást (conversation) igénylik, hogy az elme számára igazi gyakorlattá válhassanak; ez hozza össze az embereket olyan társaságba (society), ahol mindenki a töle telhető legjobb stílusban vezeti elő gondolatait megfigyeléseiről. Ekképp az emberek kölcsönösen adnak és fogadnak be tudást (information) és gyönyört.”¹⁵ Vagyis: az ízlés társaságot, társadalmat konstituáló tényező (az angolban mindkettő „society”). Valóban: „Az ízlés nemcsak olyan ideál, melyet egy új társadalom állít fel, hanem a »jó ízlés« ideáljának je-

gyében alakult ki az, amit azóta »jó társaságnak« neveznek.”¹⁶ Nem a születés, nem a rang jelenti az ide tartozást, hanem az ítéletek, az általános nézetek, attitűdök közössége, a közös érdeklődések és érdekelték. A „finom ízlés” megteremtésében és ápolásában ugyanakkor az egyéni döntés felelőssége és szabadsága is megmutatkozik, hiszen „mi döntjük el, hogy milyen könyvet olvassunk, hogyan szórakozunk és milyen társaságba járunk.” (20. old.)¹⁷

Az ízlés jelentősége már Lord Shaftesburynél megfigyelhető a századfordulón. Ráadásul ő az érdeknélküliség nagy karriert befutó képzetét is bevezeti: párhuzamot von az érdem és a szépség feltétele között, az önzetlen morális cselekvés és az érdek nélküli szemlélődés (contemplation) között. Ez az analógia a morális és az esztétikai észlelés között hosszú életű lesz. A forrás a cambridge-i platonisták „lelki szeme” (inward eye), mely lordunknál egyszer mint morális érzék, máskor mint szépérzék funkcionál, attól függően, hogy erkölcsi tettekre vagy természeti tárgyakra tekintünk. „Bizonytalán nincs semmi erősebben bevésve elménkbe vagy szorosabban összeszővődve lelkünkkel, mint a rend és az összhang eszméje vagy érzéke... Minő különbség harmónia és diszonzancia, ritmus és torz görcs között! [...] e különbséget egy világos belső érzéklet azonnal észleli [...] az erkölcsi világnak rendje egyenlő... a természetével.”¹⁸ A természet és az erény szépségének emlegetése jól mutatja, hogy a szépség nem valamiféle körülhatárolt esztétikai szféra jellemzője, hanem a világ egészét áthatja: az egyetemes összhang ragyogása, mely, ha van rá szemünk, nyomban elragadtatásra készlet bennünket. Az ízlés mint a művelt úriember megkülönböztető képessége nem pusztán a művészetre vagy bizonyos természeti tárgyakra vonatkozik, hanem a társadalmi élet, a morális viselkedés és ítéletek s egyben a tudás megszerzésének irányítója is. Hume is utal széles körű felhasználhatóságára: a művészetek iránti érzékenységünk ápolása egyúttal „felleszteni fogja ítélőerőnket, s az élet dolgairól is helyesebb véleményt formálunk majd.” (21. old.)

Hutcheson esztétikájában elsődlegesen már nem az istenségből eredő platonikus szépségről van szó, hanem egy ideáról, amelyet a külső tárgyak bizonyos tulajdonságai keltenek fel elménkben: a szépség ideája és maga a szépség elválik egymástól. Az előbbi a szépérzék észleli, melynek „érzék-volta” a gondolkodás kiküszöbölését hordozza magában: ezért lehet érdek nélküli és közvetlen. Hutcheson 1725-ös műve¹⁹ azért is nevezhető az első modern esztétikának, mert a szépség ontológiai fogalmának tárgyalása helyett az esztétikai ítélőerő (a szépérzék) működésének leírására helyezi a hangsúlyt.²⁰ Hume-nál az ízlés veszi át a különböző belső érzékek helyét.²¹ „Az erkölcsstan és a kritika nem annyira az értelem, mint inkább az ízlés és az érzélem területe. A szépséget, akár erkölcsi, akár természeti, inkább átérezzük, mint észleljük. Ha meg ítéletet mondunk róla, s a

11 ■ Of Essay Writing. In: *Essays Moral, Political and Literary*. The World's Classics, Henry Frowde, London, Edinburgh, Glasgow, New York & Toronto, 1904. 569. old. Szerzőnk persze némiképp fanyalogva veszi ezt tudomásul, de filozófiai ethosza sem a túnt dicsőség fölötti kesergést, sem a fennkölt magasságokból intézett dörgedelmeket nem engedi meg, inkább a fennálló elemzését és megértését.

12 ■ Addison híres *Spectator*jeinek éppen az az ars poeticája, hogy segítségével a könyvtárakból és dolgozószbokból a klubokba, baráti összejövetelekre és a kávéházak teraszára kerüljenek ki a filozófiai és irodalmi viták. (No. 10.)

13 ■ Kisbali László: Ízlés és képzelet. *Janus*, IV. (1987. ősz), 1. 6. old.

14 ■ L. még: Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Gondolat, Bp., 1971. 49-51., 86. sköv. old.

15 ■ Of Essay Writing. In: *Essays*, old. kiad. 563. old.

16 ■ Hans Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat, Bp., 1984. 48. old.

17 ■ A társaság megválasztása mint az ízlés fejlesztésének egyik leghatékonyabb eszköze régi maxima: „Emelkedett ízlés. Eppúgy pallerozható, mint az ész. ...Társaságban ragados az ízlés, és az állandó érintkezés továbbfejleszti, nagy dolog tehát, ha különösen jó ízlésű emberrel társalkodunk.” Baltasar Gracián: *Az élet bölcsesség kézikönyve*. Helikon, Bp., 1984. 48. old.

18 ■ Lord Shaftesbury: A moralisták In: Márkus György (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Gondolat, Bp., 1977. 141-142. és 148. old.

19 ■ *An Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue*. 20 ■ Vö. Peter J. McCormick: *Modernity, Aesthetics, and the Bounds of Art*. Cornell University Press, Ithaca, London, 1990. 46-49. old.

21 ■ Említést kell tenni a „képzelet”-ről is, mint az ízléssel szoros kapcsolatban álló „esztétikai” képességről, amely szintén a korabeli kritikaelméleti diskussziók gyakori tárgya. „Képzelet”-et a század közepén olyankor emlegetnek, amikor az innata érzékenység, a tapasztalat és a tudás s az ember teljes asszociatív reakciójának együttesét egyfajta aktív, invenciózus képességre alkalmazzák a művészetben éppúgy, mint az emberi elme más tevékenységeiben. S amikor egy passzívabb és szigorúan ítélő képességre vonatkozik (melyben a tudás és a tapasztalat mégis hangsúlyosabb), akkor funkcióját általában mint „ízlést” jelölik. Walter Jackson Bate: *From Classic to Romantic: Premises of Taste in Eighteenth-Century England*. Harper & Brothers, N. Y., 1961. 114. old.

mércéjét igyekszünk meghatározni, akkor egy újabb tényt veszünk szemügyre: az emberiség általános ízlését vagy egy olyan tényt, amely az okoskodás és kutatás tárgya lehet.²² A két alapkérdés tehát: miben is áll a szépség, s mi határozza meg ízlésítéleteink kereteit.

Az erkölcsi alapelvekhez hasonlóan „a szép és rút, teljes egészében az emberi természet sajátos felépítésén alapulnak.”²³ Itt ismételtén érintjük esztétika és etika sajátosan bonyolult viszonyát a Shaftesburytól induló hagyományban. A két edinburgh-i filozófus avatott ismerője, Peter Kivy szerint míg Hutchesonnál a morál „esztétizálódik”, az esztétikából a morál-fiozofia felé tartó elmozdulás figyelhető meg, addig szerzőnkél az esztétika „moralizálódik”, és egy fordított tendencia érvényesül (miközben Hume morálfelfogása már a Hutcheson-féle „esztétizált” erkölcsstanból merít). Hume az *Értekezés*ben több helyütt esztétikai képektől és terminusoktól áthatottan beszél. „Az erkölcsi tulajdonságok iránti tisztelet minden bizonnyal nem az ésből ered, vagyis nem abból, hogy ideákat hasonlítunk össze; egyedül erkölcsi érzékünkéből [moral taste] származik, és abból, hogy valamilyen kellemes vagy kellemetlen érzés támad bennünk, amikor felismerünk [contemplation] vagy elgondolunk [view] bizonyos meghatározott tulajdonságokat vagy jellemvonásokat.”²⁴ Tehát a morális érzék (sense) helyett ízlésről (taste) van szó, és a morális tulajdonságok szemléletéről (contemplation): ezek kifejezetten esztétikai fogalmak. Azonban mindez csak Hutcheson felől nézve tűnik egyfajta „esztétikai” morálnak, hiszen a hume-i szövegben az ilyen „látványok” fölött mindig hosszan kell elmélkednünk, alaposan megfigyelünk a látottakat a helyes morális ítélet meghozatalához. Ez a közvetlen, az okoskodást kerülő és az ellentmondást nem tűrő szépségészleléssel teljesen ellenkezik. Hume-nál a szépség keltette érzelem is a szimpátia elvével függ össze: a szép tárgy kellemes hatása abból fakad, hogy másvalaki számára örömtelinek vagy hasznosnak gondoljuk. „A legtöbb esetben nem abszolút, hanem relatív minőség a szép és a csinos, s csupán azáltal tetszenek nekünk, hogy alkalmasak valamilyen kellemes célnak a megvalósítására.”²⁵ A hasznossággal összefüggésbe hozott szépség csak Hutcheson „relatív szépségével” (ez Kantnál majd „járu-lékos szépség” lesz) mutat rokonságot, és nem az igazi, „abszolút szépséggel”.²⁶ Az ember készítette műalkotások, melyek a szépség sokkal fontosabb példáivá válnak Hume-nál a természet műveinél, nyilvánvalóan hasznosságuk, „cél-szerűségük” miatt értékesek: „Minden műalkotásnak sajátos célja is van, melyet a művész el akar érni velük, s egy művet aszerint tartunk többé vagy kevésbé tökéletesnek, hogy a célhoz mennyivel visz közelebb.” (235. old.)

A szépség érzelme „az elme sajátos anyagától és szerkezetétől függ, amely megszabja, hogy az egyes tárgyak bizonyos fajta hatást váltsanak ki, s amely az elme és tárgy között afféle szimpátiát, avagy össz-

hangot teremt.” (164. old.) A szépség tehát nem a tárgyak tulajdonsága: „A szépség nem a kör tulajdonsága, s nem abban a vonalban rejlik, amelynek minden pontja egy középponttól egyenlő távolságra van. A szépség csupán az ezen alakzat által kiváltott hatás az elmében, mely sajátos anyagának és szerkezetének következtében fogékony az ilyen érzetekre.” (165. old.) Ez még akkor is így van, ha a tárgyakkal „vannak olyan tulajdonságaik, melyek a természetből fogva képesek konkrétan ezeket az érzéseket kiváltani.” (230. old.) Hume azt állítja, hogy „az öröm és a fájdalom (the power of producing pain and pleasure) tehát nemcsak szükségszerű velejárója a szépségnek, illetve a rútságnak, hanem éppenséggel lényegét teszi.”²⁷ A szépség tehát nem az érzékek által felfedezhető tulajdonság a külső dolgokban, de közben mégis valami olyan, aminek észrevése egy érzelem megjelenését igényli (s egy megfelelő nézőpontt, ahogy majd látni fogjuk), így hát könnyű belátni, hogy miért egy „erő” (power) a szépség lényege.²⁸

Szerzőnk meg van győződve arról, az ízlésnek vannak mércéi, olyan szabályai, elvei, amelyek ítéleteinket meghatározhatják, és a vitát, a pallérozhatóságot is értelmessé teszik. Pedig a józan ész a tapasztalat alapján a „de gustibus non est disputandum” tételét látszik megerősíteni: a „mindenki azt mond, amit akar” viszonylagossága azonban semmiképp nem elfogadható egy, a társadalmat konstituáló alapképesség működésének leírására. Hume rá is mutat: ugyanez a józan ész mégiscsak valamiféle általános elv létezéséről tudósít bennünket, amikor egyértelműen s szinte mindnyájan elutasítjuk, ha valaki Ogilby-t összemérhetőnek tartja Miltonnal (a Bunnan – Addison összevetést borítsa most jótékony homály). Méghozzá úgy, „mint ha egy vakondtúrásról azt mondaná, hogy olyan magas, mint [a] Tenerif[f]e” (226. old.). Azaz az empirikus állítások biztonságával és „bizonyosságával” tehetjük meg esztétikai ítéleteinket.²⁹

22 ■ *Tanulmány*, id. kiad. 255-256. old.

23 ■ David Hume: *An Inquiry concerning the Principles of Morals*. sect. I. Idézi Ludassy Mária: A természetes erények és a mesterséges igazság. In: David Hume: *Értekezés*, id. kiad. 868. old.

24 ■ *Értekezés*, id. kiad. 782. old.

25 ■ *Értekezés*, id. kiad. 777. old. Egyes helyeken a természeti szépség vagy a forma szépsége mint „abszolút” szépség ugyan felmerül Hume-nál is, de a szépre vonatkozó legtöbb megállapításánál ettől nyugodtan eltekinthetünk.

26 ■ Vö. Peter Kivy: Hume's Neighbour's Wife: An Essay on the Evolution of Hume's Aesthetics. *British Journal of Aesthetics*, 23. (Summer 1983), 3. 198-200. old.

27 ■ *Értekezés*, id. kiad. 400. old.

28 ■ Peter Jones: Cause, Reason, and Objectivity in Hume's Aesthetics. In: Donald W. Livingston—James T. King (eds.): *Hume: A Re-Evaluation*. Fordham University Press, New York, 1976. 326. old.

29 ■ Vö. Steven Sverdlík: Hume's Key and Aesthetic Rationality. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, XLV. (Fall 1986), 1. 69 sköv. old.

30 ■ Vö. Hutcheson egyszerű geometriai alakzataival, mint a szép példáival.

31 ■ Kivy: *i. m.* 204-205. old.

Fontenelle óramű-példájának említése azt mutatja, hogy Hume szintén a „kifinomultság”, a „precizitás”, a „pontos működés” metaforáit kapcsolja az ízléshez: „a legszokványosabb óramű is alkalmas az órák jelzésére, de az idő finomabb különbségeit a percek és a másodpercek csak a legkidolgozottabb mutatja meg.” (22. old.) Más helyütt is „finom kis rugók”-ból álló érzékeny szerkezetéről beszél. (228. old.) Az apró, alig látható különbségek észlelése mint a jól működő ízlés ismérve egyben a sérülékenységet is magával hordozza: a legkisebb zavar felboríthatja egy-egy ilyen szerkezet egyensúlyát, ez rögvést megbízhatatlan ítéleteket eredményez. „Az elme teljes nyugalma, a gondolatok összpontosítása s kellő odafigyelés” (228. old.), ezek ama feltételek, amelyek az ideális, zavarmentes állapotot írják le. A gyakorlatban, persze, ennek csak legfeljebb jó közelítése valósítható meg.

Az ízlés szabályainak kizárólagos alapja a tapasztalat lehet; olyan műveket kell fellelni, melyek eddig még minden kort csodálatba ejtettek. Hume ízlése (Denniséhez, Addisonéhoz hasonlóan) „longinoszi”: hiszen azt keressük, „ami minden népnél és minden korban egyetemesen tetszést arat.” (226. old.), persze csak az igazi ítések véleményét tekintve. A tapasztalat és az emberi természet érzelmeinek megfigyelése révén megalkotott szabályok folyamatosan finomíthatók, bővíthetők, de át nem hághatók: Ariosto művei nem extravaganciáik miatt tetszenek, hanem azok ellenére is. A keretek, a mércék léte tehát megkérdőjelezhetetlen – pontos alakjuk és elhelyezkedésük az, ami vita tárgya lehet. „Az elme belső felépítésének eredeti szerkezte alapján bizonyos formák vagy tulajdonságok vélhetőleg tetszést aratnak, mások pedig nem.” (229. old.) Ízlésünk tehát az emberi természetben alapozódik meg, de nem ennek racionális, hanem egy „közvetlenebb” emotív részében.

„Bár a finom ízlésű ember ritka, könnyen felismerhetjük arról, hogy értelme józan, s képességei felülmúlják a többiekét.” (238. old.) Hume szerint tehát az ideális kritikusok megtalálása egyszerű ténykérdés. Biztosítékunk arra, hogy az ilyen mintaadó ítések nem tévednek, vagy hogy a vezető irodalmárok generációi nem sznobokból vagy szolgálalkú tekintélytisztelőkből állnak, igazából nincsen. A vitákban mindenesetre a racionális pozíció mégis az övék: az egyik vagy másik félnek annyiban lehet igaza, amennyiben sikerült megközelítenie az ideális kritikus ítéletét. Akit érzékenység, éleselméjűség, előítéletmentesség, nagy gyakorlat és „belátás” (good sense) jellemez. A világról, az emberi pszichéről való minél tökéletesebb tudás, a művek komplexitása átlatásához szükséges intellektuális erő. Eszerint „ha az értelem (reason) nem is lényegi komponense az ízlésnek, ... mégiscsak nélkülözhetetlen ahhoz, hogy ez utóbbi [ti. az ízlés] hatása érvényesüljön.” (235. old.) Az ízlés az észhez közeledik, s fogalma ezen a helyen megkettőződik. Az ízlés vagy a kifinomult ízlés (delicacy of taste) eddig tárgyalt tulajdonságai a

belátással (good sense) egészülnek ki. Az előbbi valójában a hutchesoni szépérzék folytatása, mely, mint láttuk, belső felépítésünkön alapszik, s amelynek működésébe igazából nem szólhatunk bele: leginkább egyfajta „természetadta” érzékenységeként írható le. Az ízlés „episztemikus” vonala a fenti idézet szöveggörnyezetében kerül előtérbe: az az intellektuális képesség, ami a pszichikus adottságok fölött még javítható, módosítható, fejleszthető. Ez az, amivel képesek vagyunk belátni a művek célját, szerkezetét, mindazt, ami számunkra hasznosan széppé teszi. A szépérzéként működő ízlés a belátás nélkül csak egészen egyszerű, gyerekes szépségek felfogására³⁰ lenne képes (igaz, fordított esetben viszont a szépség érzelme, a külső tárgyak bizonyos összetevőire való fogékonyságunk szűnne meg). Mindenesetre a „belátás”, ha nem szükséges feltétele is az ízlés meglétének, lehetővé teszi a tárgy minden kiművelt, kidolgozott, civilizált komponensének észlelését.³¹ Ahogy a morális ítéletek meghozatalához is kellő ismeret és megfontoltság szükséges, a szép műalkotásokról sem alkothat senki addig véleményt, amíg nem rendelkezik ama tárgyról világos fogalommal, amelynek a szépséget tulajdonítja. „...sokaknak csak halovány és bizonytalan fogalmaik vannak a szépségről, de ha felhívják rá a figyelmüket, akkor bármely mesteri ecsetvonást képesek élvezni” (238-39. old.) S az ízlésítéletek megvitathatóságát éppen az szavatolja, hogy az emberi természet uniformitásának, a pszichikai működések univerzalizálásának feltételezéséből kiindulva a bizonyos hatásokra kialakuló belső érzelmek többé-kevésbé ugyanolyanoknak mondhatók hasonló körülmények között. A fennmaradó kérdések így a belátás hatáskörébe tartoznak, amelyet viszont az ész és a múlt értékítéleteinek kényszerítő ereje, a nagy kritikusok egyöntetű verdiktjei szabályoznak.

Ebből a kettősségből adódik az a probléma is, hogy érzelmeink eltérhetnek ítéleteinktől, hiszen az első az észlelés során közvetlenül alakul ki, a második viszont csak közvetítés révén. Mindenesetre ízlésünkkel azokat a nézeteinket is megválogatjuk, amelyeket egyáltalán vitaképesnek, közölhetőnek tartunk, azaz, amelyek így a belátáson alapulnak. A szép megítéléséhez mindenképpen társaságra van szükség: valaminek a pusztán formájáról szóló ítéletek (a hutchesoni „abszolút” szépség, amit a belátás nélküli ízlés is észlelne) valójában teljesen érdektelenek, hiszen ezek tekintetében nincs is helye az ésszerű diszkusszióknak. Mivel önmagában minden értelem jogos, hiszen „saját magán túl nem vonatkozik semmire” (225. old.) Hume szerint egy határos társadalmi intézmény maga a jól működő társadalom előfeltételezi a tagjai közötti kommunikáció lehetőségét; a konvenciók és a nyelv szabályozta természete biztosítja az ilyen kommunikáció érthetőségét és objektivitását. Bizonyos bonyodalmakat (amikor mást értünk a szavakon vagy ugyanazt mondjuk más

szavakkal) már a fogalmak tisztázásával is eltüntethetünk, de ez legfeljebb kiegészítő, pragmatikus feltétele a kommunikációnak, s semmiképp nem konstituálja azt. Ahhoz, hogy valódi társasági disputa jöjjön létre, a már fentebb ígért megfelelő nézőpontra is szükség van. A vitatott dolgokkal szembeni általános nézőpontok lesznek ítéleteink objektivitásának feltételei.³² „...sohasem tudnók ésszerű alapra helyezni érintkezésünket, ha mindannyian úgy ítélnék meg az embereket és jellemeket, ahogyan azok a maguk sajátos szempontjából megjelennek nekünk. Avégett tehát, hogy megakadályozzuk ezeket az állandó ellentmondásokat, s megállapodottabb ítéleteket alkothassunk, bizonyos állandó és általános szempontokat tűzünk ki magunknak, s gondolatban mindig e szempontok szerint tekintjük a dolgokat”.³³ Így korrigáljuk pillanatnyi érzelmeinket, képzelünk el egy „objektív”, mások által is elfogadható nézőpontot. „A tapasztalat hamar megtanít erre a módszerre, amellyel helyesbítjük érzelmeinket vagy legalábbis szavainkat.” Inkább a szavainkat:³⁴ az általános nézőpont módosítja nyelvhasználati szabályainkat, úgy artikulálja érzelmeinket és ítéleteinket, hogy azok mások számára is érthetők és vitathatók legyenek: „a társadalmi érintkezésben és a beszélgetés során végbemenő véleménycsere arra készíti bennünket, hogy valami általános és változatlan mércét állítsunk föl a jellemek és a szokások dicséretre méltó vagy elvetendő voltának megítélésére”, s még ha szívünk nem mindig alkalmazkodik is ezekhez, „a kölcsönös megértéshez elegendők ezek a fogalmak, s minden célra megfelelnek a társas érintkezésben...”³⁵ Nem véletlen tehát Hume-nak a szabályokhoz, a mércékhez való ragaszkodása: a tetszőleges felülbírálgatás, a hagyomány közvetítette normák sértése megszüntetné a társas érintkezés lehetőségét, megkérdőjelezné a közösen használt beszédmód szabályrendszerét. S mivel nincsenek külső, természeti vagy szilárd metafizikai értékek, amelyekre tekintetünket vethetnénk, a társalgásban létrejövő érzékeny egyensúlyt, a mércékkel rendelkező ízlés fennállását kell védenünk és megerősítenünk. Az ízlés mércéin alapuló beszélgetés nem egyik fajtája az értelmes kommunikációnak, hanem egyedüli fajtája, amikor esztétikai, morális vagy politikai kérdésekről van szó.

Wellek (mások mellett) abban marasztalja el Hume-ot, hogy az ízlést egy szűk szellemi elit privilégiumának tekintette, ugyanakkor e csoportot azonosította az emberiséggel.³⁶ Valóban, az ízlés mércéit ideális kritikusoknak kell legitimálniuk, akik ideális feltételek között ítélnék. A recenzensnek úgy tűnik, hogy a Foucault értelmezte a kanti Aufklärung és a jó társaság kialakulásának eszméje rimel itt egymásra. Az emberek mindkét folyamatban együttesen, társaságként vesznek részt, ugyanakkor önálló, személyes tetteikkel, egyéni (ízlés)ítéleteikkel. Egyszerre elemei és cselekvő tényezői az éppen zajló folyamatnak: ti. a ma-

guk okozta szellemi kiskorúságukból való kilábalásnak, illetve az ideális, művelt itésszé válás folyamatának. A kritikus ideál (mely a morális eszménnyel evidensen összefügg) rokonítható Kant „Menschheit”-jével. Noha tapasztalatunk szerint kevés a jó ízléssel megáldott ember, érzékenységük folyamatos művelése folytán mégis egyre többen lehetnek, mígnem elvben a társadalom minden tagja ilyené válhat; ez a változás egyben az emberségük lényegét is érinti.³⁷ „Egy elhagyatott ember egy kopár szigeten nem csinosítaná sem kunyhóját, sem önmagát, sőt virágokat sem szedne és még kevésbé ültetne azért, hogy magát felékesítse, hanem csak a társadalomban jut eszébe, hogy ne csak ember, hanem a maga nemében finom ember legyen ([ez] a civilizáció kezdete)”³⁸ – mondja Kant néhány évtizeddel később. Igaz, a széphez fűződő ilyen empirikus érdekek szerinte „csak igen kétértelmű, a kellemestől a jóig tartó átmenetet adhat”³⁹ (hiszen Kant a maga tisztaságában kívánja az ízlést tekinteni). Hume esztétikája azonban éppen ezen érdekek jövőtől „telik meg tartalommal”, és emiatt nem válik társadalmilag közömbössé.⁴⁰

Végül ejtsünk szót a fordításról is. A recenzensnek előre kell bocsátania, hogy egy másik angol Hume-esszékiadáshoz (lásd. 11. lábjegyzet) sikerült hozzájutnia. Elképzelhető tehát, hogy kifogásainak egy része ezért jogosulatlan lesz. Másrészt, csak a Hume-i esztétika szempontjából fontosabb szövegekkel foglalkoztam tüzetesebben, így lehet, hogy az alább vázolt kép nem érvényes az egész kötetre, esetleg csak az „esztétikai” szövegekre.

A magyar szöveg többnyire gördülékenynek, bár jobbára neutrálisnak mondható, súlyos, értelemzavaró hibát nemigen fedezhetünk fel benne. Mégis, csak fenntartással olvashatjuk, mert a fordító egészen különös módon használja Hume, de még a saját terminusait is. Egyrészt egy-egy, a Hume-i filozófia szempontjából fontos angol szónak többféle fordítását adja, ugyanakkor egyetlen magyar szóval több angolt is igyekszik visszaadni. Az előbbi esetre a

32 ■ Vö. Peter Jones: *i. m.* 328 sköv. old.

33 ■ *Értekezés*, id. kiad. 783. old.

34 ■ *Uo.*

35 ■ *Uo.* 809. old.

36 ■ René Wellek: *A History of Modern Criticism: 1750-1950*. Vol. 1. *The Later Eighteenth Century*. Yale University Press, New Haven, London, 1955. 108. old.

37 ■ Vö. Michel Foucault: *What Is Enlightenment?* In: Paul Rabinow (ed.): *The Foucault Reader*. Pantheon Books, N. Y., 1984. 34-35. old.

38 ■ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kirtikája*. Akadémiai, Bp., 1979. 264. old.

39 ■ *Uo.* 265. old.

40 ■ Hiszen: a priori elveken nyugvó tiszta képesség és morális relevancia együtt – nos, ez már Kant kalandja.

41 ■ Sőt a duplikált fordításra is van példa, amikor a „sentiments”-ből „érzések és nézetek” lesz (pl. 190. old.). A továbbiakban a folyamatosság végeit nem adom meg az oldalszámokat.

42 ■ Vö. Samuel Taylor Coleridge: *Biographia Literaria*. George Watson (ed.), Dent, London, Melbourne, 1975. 49-51. old.

legkirívóbb példa a „sentiment” tortúrája. E szónak nem kevesebb mint hat (!) magyar megfelelőjét lehetjük fel: „vélemény”, „érzület”, „érzés”, „nézet”, „érzet”, „vélekedés”.¹¹ Kétségtelen, hogy nem lehet egyetlen megfelelőt elvárni: egyrészt a „nézet”, másrészt talán az „érzés”, avagy az „érzelem” felelt volna meg, a kontextustól függően. A „vélemény”-re az „opinion”, az „érzés”-re a „feeling” is használatik. Az „érzet” általában a „sensation” megfelelője bizonyos szövegek környezetben (itt nem szerepel); az „érzület” pedig egyes fordításokban a „moral sense”-hez hasonló összetételekben szerepel mint „morális érzület” (másképp: morális érzék).

Ez példa a másik estre is. „Érzés”-ként fordítattik a „sentiment”, a „feeling”, a „passion” és az „emotion” is. De a „plain reason” ugyanúgy „józan ész”, mint a „common sense”, a „reason” ugyanúgy „értelem”, mint az „understanding”, a „determination” vagy az „opinion” helyenként éppúgy „ítélet”, mint a „judgement”, a „delight” ugyanúgy „öröm”, mint a „satisfaction”, az „applause” néhol „csodálat”, ahogy az „admiration” is.

A fenti kifogások a fordításon belül is felvethetők: azaz néhol a két sorral feljebb található megoldás eltér az alatt levő(k)től, holott ezt még stilisztikai szempontok sem indokolják! Sajnos újabb hibákra lelünk, ha a kicsit tágabb filozófiai, esztétikai környezetet és a magyar fordítási szokásokat nézzük. Csak röviden, felsorolásszerűen. A fent említett „reason” elfogadottan, mondhatni bevett módon, „ész”-ként fordítható az „understanding” („értelem”) párjaként. A számunkra talán legfontosabb esszé címében szereplő „standard” fordítása nem egyszerű ugyan (ráadásul a szövegben már „mérce”-ként tér vissza!), hiszen egyszerre utal a jó ízlés zsinórmértékére, egy, a teljes ítéletrelativizmussal szembeállítható állandóra és arra a közös szabályra is, melynek alapján összeegyeztethetők és megítélhetők a különféle nézetek. A fordító megoldási kísérlete („A jó ízlésről”) mégsem tűnik túlszerencésnek, hiszen a „standard” egyetlen aspek-

tusát hangsúlyozza. Kétségtelen, hogy a „fancy” és az „imagination” közötti definíciósztintú különbségtételt leginkább Coleridge-nak tulajdoníthatjuk,¹² de talán itt is jelezni lehetett volna: mondjuk a „fantázia” és a „képzelet” alkalmazásával. Az viszont már mindenképpen komoly hiba, hogy a „conceit” ugyanúgy „képzelet” lesz, pedig egészen más episztemológiai és irodalomkritikai helyet foglal el.

A „sublime” semmiképpen nem „fennköltség”, hanem „fenséges”, legalábbis John Dryden és John Dennis óta. A „passion” is inkább „szenvedély”, mint „érzület” vagy „érzés”. A „judgement”-re sem igazán jó megoldás itt-ott a „vélemény”. A „quality”-t is szerencsésebb lett volna „minőség”-ként fordítani (legalább Locke-ra tekintettel), de semmiképp sem hol „tulajdonság”-nak, hol „sajátosság”-nak.¹³ Tamás Gáspár Miklós intelmére gondolva nem folytatom tovább a „senkit sem érdeklő semmiségek”¹⁴ sorolását!

Mindenestre még a XVIII. századi filozófiai, esztétikai irodalom iránt kevésbé érdeklődők is elcsodálkozhatnak azon, ami a „percept”-tel esett meg. „Tan(itás)” vagy „tantétel” lehetne (például „a Korán erkölcsi tanításai” összetételben), legtöbbször azonban a szép magyar „maxima” szóval adja vissza a fordító, miközben az angol „maxim” „elv” lesz (ahogy persze a „principle” és más helyütt a „percept” is).

Kétségtelen, nem minden terminus között lehet határozott különbséget tenni, s néha akár a szinonim használat mellett is lehet érveket felhozni (például a „sentiment”, „feeling” és „passion” esetében).¹⁵ Lehet továbbá arra hivatkozni, hogy itt csak esszékről van szó, tehát nem „tudományos értekező prózáról”. Hume esszéi kétségtelenül közelebb állnak a szépirodalomhoz, ez azonban a recensens határozott véleménye szerint semmiképp nem indokolja a fentebb vázolt terminológiai lezserséget! Úgy tűnik, a magyar esszékötet Hume „esztétikai” szövegeivel kicsit mostohán bánik, afféle miscellaneaként kezeli őket. Holott az *Of Criticism* legalább olyan integráns része az emberi természet filozófiájának, mint az *Of Politics*.

Írásom talán érzékelteti: kimérettel bánok Hume-mal. Mégis: a Dürer Nyomda által készített majd 300 Ft-os kötet rövid úton alkotóelemeire hullott szét. Óvatosan forgassuk! □

11 ■ Mindez azért is furcsa, mert a fordító nem vádolható ezzel, hogy nem ismerné a Hume-ról szóló szakirodalmat, mert többek között az egyik legújabbnak mondható átfogó Hume-interpretációt (Donald W. Livingston: *Hume's Philosophy of Common Life*. The University of Chicago Press, Chicago, London, 1984) ismertető cikke is bizonyít: A költészet és a filozófia: Hume-i filozófiája. *Filozófiai Figyelő*. XIII. (1991), 295-311. old.

12 ■ BUKSZ, (3.) 1991. Nyár. 147. old.

13 ■ Persze azért fellelhető, mondjuk, Lord Kamesnél (Henry Home) több kritikaelméleti alapfogalom definíciója (*Elements of Criticism*, 1762). Tőle megtudható lett volna például az is, hogy a „sentiment” nem azonos sem a percepcióval, sem a gondolkodással, sem az akarással, sem a vélekedéssel („opinion”), hanem valamely szenvedély kiváltotta gondolat. Miért is? A „feeling” annak genusa, aminek speciese az érzet („sensation”); ama belső aktus, amely révén a gyönyörnek és fájdalomnak tudatára ébredünk. Lazább értelemben pedig az általános terminus az összes szenvedélyünkre, emócióinkra, gyönyörünkre és fájdalomunkra stb.